

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het politieke protest

Land, L. van der

Citation

Land, L. van der. (1966). Het politieke protest. *Acta Politica*, 2: 1966/1967(2), 141-151. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450181>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450181>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

te gaan van de Nederlandse politieke organisaties en niet van enkele ambtenaren. Maar op de politiek hebben de samenstellers het niet zo erg begrepen; blijkbaar zijn zij te eenzijdig jurist om in te zien dat de inhoud van de grondwet wordt bepaald door politieke situaties, waarvan zij slechts de juridische weerslag mogen formuleren. Op pag. 34 van de inleiding bereikt de a-politieke of zelfs anti-politieke ambtenarenmentaliteit een hoogtepunt in de volgende adembenemende passage:

'Bij de uitwerking van deze richtlijnen deed zich het vraagstuk voor, in hoeverre rekening moest worden gehouden met gevoeligheden die zich daarbij zouden kunnen voordoen. Deze gevoeligheden kunnen van velerlei aard zijn. Indien voorgesteld wordt organen die thans in de grondwet een plaats vinden, in de toekomst daarin niet meer te regelen, zal dit soms — en dat lijkt begrijpelijk — ervaren worden als een afbreuk aan de staatsrechtelijke positie of het staatkundig aanzien. Eenzelfde gevoeligheid kan zich voordoen wanneer een beknopter regeling wordt voorgesteld of een grondwettelijke binding met andere organen wordt los gemaakt. *Hoezeer voor een en ander ook begrip kan worden opgebracht, gemeend werd dat daarmee geen rekening mocht worden gehouden en dat alleen zakelijke motieven bepalend dienden te zijn voor de te kiezen uitwerkingen.*' (curs. H.D.)

Blijkbaar ziet men niet in dat achter de neutrale term 'gevoeligheden' de reële politieke problematiek schuil gaat. Het is typerend voor het ambtelijke, niet-politieke denken waarin het woord politiek wordt gereserveerd voor minder frisse zaken en waarin men driekwart van de politiek steeds onschadelijk probeert te maken door gebruik van termen als bestuur en beleid; men wil voor gevoeligheden, lees de politieke realiteit, wel begrip opbrengen, maar als het even kan geen rekening houden met deze storende elementen.

Ten slotte dit. Aangezien de enige (indirecte) politieke inbreng acht tot twaalf jaar oud is, zal het geen verbazing wekken dat de grote politieke problemen in ons land (o.a. de toenemende onregeerbaarheid van het land als gevolg van het ontoereikend functionerende partijstelsel) in het ontwerp niet aan de orde komen. Het gevaar bestaat echter dat door de aandacht, die zal worden besteed aan de Proeve, de illusie wordt gewekt dat wij serieus dokteren aan de basis van ons politieke bestel (men wil immers een geheel vernieuwde grondwet). Men dient dan echter te beseffen dat het niet meer is dan het aanhaken van een tuin, terwijl een aardverschuiving dreigt.

HET POLITIEKE PROTEST¹

door L. van der Land

In elke samenleving vindt politieke machtsuitoefening plaats. Deze machtsuitoefening is continu: dagelijks en op elk uur van de dag zijn de burgers eraan onderworpen. Zij beïnvloedt vele aspecten van hun leven en zij wordt soms ondergaan als onlustbeleving, wanneer bij voorbeeld op een deel van zijn inkomen of van zijn vrije tijd beslag wordt gelegd, soms wordt zij gunstig ontvangen en in veel gevallen is de reactie erop indifferent of neutraal; in het laatste geval dringt het niet tot het bewustzijn door, dat er van machtsuitoefening sprake is.

Deze machtsuitoefening roept tegenkrachten op. De overtuiging, dat deze tegen de machtsuitoefening gerichte krachten aandacht en respect verdienen, dateert al van de oude Grieken. Zij hebben in onze cultuursfeer voor het eerst duidelijk vastgesteld, dat de burger geen willoos voorwerp van politiek handelen behoort te zijn — zoals dat in Oosterse despotieën het geval was en soms nog is — maar dat de burger het recht moet worden toegekend deel te nemen aan het tot stand komen van beleidsbeslissingen, die de gemeenschap betreffen.

Deze overtuiging ligt ook ten grondslag aan alle varianten van de leer der volkssouvereïniteit. Hierbij moeten echter twee kanttekeningen worden gemaakt, die het probleem compliceren.

(1) Uit het postulaat, dat alle burgers het recht moeten hebben deel te nemen aan het tot stand komen van beleidsbeslissingen, mag men niet concluderen, dat het volk zou moeten 'regeren'. Geen enkele juridische constructie kan deze situatie in het leven roepen. Directe democratie, in de werkelijke zin van het woord, kan niet bestaan en heeft ook nooit bestaan. Er is noch uit de historie noch uit de culturele antropologie één voorbeeld van bekend, zeker niet het als voorbeeld zo vaak misbruikte antieke Athene uit de bloeitijd.

Zonder dat hij het zelf wilde, heeft Rousseau ons duidelijk gedemonstreerd tot welke absurditeiten men moet vervallen, wanneer men de regeerders en het volk wil identificeren.

(2) Ook wanneer het meerderheidsbesluit de juridische vorm is waarmee besluiten genomen worden, is het niettemin onjuist te zeggen, dat de meerderheid regeert. Deze formulering suggereert namelijk, dat de meerderheid een aanwijsbare groepering is; en dat is niet het geval. Men kan dat op eenvoudige wijze illustreren.

Wanneer men zich een besluitvormend orgaan voorstelt, dan is het mogelijk, dat dit beslissingen moet nemen op de volgende drie punten:

¹ Enigszins gewijzigde tekst van een college uitgesproken op de Amsterdamse Universiteitsdag, 29 oktober 1966.

- a. moeten de Amerikaanse troepen uit Viet Nam worden teruggetrokken?
- b. moeten alle grote bedrijven en banken worden genationaliseerd?
- c. moet er een nationale omroep komen?

Over elk van deze drie punten kan een meerderheidsbesluit genomen worden, maar het is met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te voorspellen, dat de drie dan tot stand komende meerderheden verschillend zullen zijn opgebouwd.

Met andere woorden: er is dan niet één meerderheid, maar er zijn zoveel meerderheden als er strijdpunten zijn. Natuurlijk kan een meerderheid een zekere stabiliteit vertonen en verschijnselen als partijdiscipline en fractiedwang kunnen dat bevorderen, maar de huidige situatie in de Nederlandse politiek illustreert duidelijk, dat men daarop niet blindelings kan vertrouwen.

Dezelfde redenering geldt mutatis mutandis voor de minderheid: er bestaat niet één minderheid, maar er ontstaan telkens minderheden van verschillende samenstelling. Dat betekent, dat in principe elke burger van tijd tot tijd tot een minderheid kan behoren.²

Deze overwegingen geven reliëf aan de constatering, dat de tegenkrachten van de machtsuitoefening van de grootste betekenis zijn, zowel in ethisch als in praktisch opzicht.

De effectiviteit van politieke besluiten berust op de mate van en de juistheid waarmee de relevante reacties op die besluiten worden voorzien. Machiavellisten, die geloven in objectief juiste politieke beslissingen, die met harde hand tegen het domme volk in moeten worden doorgezet, negeren deze simpele waarheid om te ontdekken, dat hun besluitvorming op een totaal andere realiteit anticipeert dan die welke zij zelf in het leven wilden roepen.³ Ik behoef slechts op de Duitse bezetting gedurende de tweede wereldoorlog te wijzen als een schoolvoorbeeld hiervan.

De stabiliteit van een politiek stelsel berust op de mate waarin dit stelsel in staat is ontevredenheid en vernieuwende impulsen te registreren en te verwerken. Hoe paradoxaal het ook moge klinken, de stabiliteit van een politiek systeem berust op een zodanige instabiliteit van de

² R. A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, Chicago, 1956; R. Wollheim, 'A Paradox in the Theory of Democracy' in: P. Laslett and W. G. Runciman (eds.), *Philosophy, Politics and Society* (Second Series), Oxford, 1962, pp. 71-88; E. C. Dommen, 'A Paradox punctured' in: *Political Studies*, Vol. XII, June 1964, no. 2, pp. 254-255.

³ David Hume formuleerde deze opinie in 1742 al in bondige vorm: 'As Force is always on the side of the governed, the governors have nothing to support them but opinion. It is, therefore, on opinion only that government is founded; and this maxim extends to the most despotic and most military governments, as well as to the most free and the most popular.'

David Hume, 'On the First Principles of Government' in: *Essays, Moral, Political and Literary*, Part I, London, 1875, p. 110.

elementen ervan, dat zij niet onvatbaar zijn voor koersveranderingen en vernieuwingen.⁴

Wanneer dit niet het geval is, dan is machtshandhaving meestal alleen te bereiken door alles aan het streven naar machtshandhaving ondergeschikt te maken. En dit impliceert, dat de waarden, waarop de machtsuitoefening berust en waarop deze gericht is, worden verloochend. Dan ontstaat de situatie, die de negerleider Booker T. Washington karakteriseerde, toen hij zei: 'The only way the white man in the South can keep the Negro in the ditch, is to stay in the ditch with him.' Ik concludeer hieruit, dat kritiek op en verzet tegen het regeringsbeleid niet voetstoots kunnen worden opgevat als ondermijnende of destructieve krachten in een politiek proces.

Van de tegenkrachten, die politieke machtsuitoefening in het leven roept, onderscheid ik drie varianten, die ik oppositie, protest en rebellie noem. Aangezien ik mijn aandacht wil richten op het politieke protest, ga ik van dit verschijnsel uit.

Onder een politiek protest versta ik dan, bij wijze van werkdefinitie: de verkondiging in het openbaar van een standpunt, dat gericht is tegen een overheidsmaatregel of een wettelijke regeling, zonder daarbij van de bestaande institutionele kanalen gebruik te maken.

Oppositie⁵ en protest hebben gemeen, dat zij gericht zijn tegen de regering en de regeringspolitiek, maar niet tegen het regime, de totale bestaande rechtsorde. Dit is bij de rebellie wel het geval. Bovendien zijn noch oppositie noch protest gewelddadig van karakter, terwijl in de rebellie het geweld een belangrijke rol speelt. Natuurlijk zijn er overgangsvormen, waarbij men over het karakter van de activiteit van mening kan verschillen. Zo kan men erover twisten of het ingooien van ruiten bij hoogwaardigheidsbekleders gewelddadigheid moet worden genoemd. In het algemeen kan men echter zeggen, dat bij protestacties, althans van de zijde der protesterenden, niet van geweld gebruik wordt gemaakt.

Een andere vraag is, of men zich bij het uitdrukkelijk belijden van

⁴ Karl W. Deutsch, die in *The Nerves of Government, Models of Political Communication and Control* (New York, 1963) een op de informatie-theorie berustend model van het politieke proces heeft ontworpen, betoogt:

'The effectiveness of information at the receiver depends on two classes of conditions. First of all, at least some parts of the receiving system must be in highly unstable equilibrium, so that the very small amount of energy carrying the signal will be sufficient to start off a much larger process of change.' . . . 'On a somewhat more sophisticated level, the problems reappears as the question of the role of ideas in inducing or prompting social change, and it has relevance for studies of the conditions favoring political reform or technological innovations in different countries.' (p. 147).

⁵ R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, New Haven, 1966; Bertrand de Jouvenel, 'The Means of Contestation' in: *Government and Opposition*, Vol. I, no. 2, January 1966, pp. 155-174.

geweldloosheid soms niet aan hypocrisie schuldig maakt. wanneer men al protesterend de overheid willens en wetens provokeert tot het gebruik van geweld, ook als men dit zelf niet gebruikt en als men ook bereid is de wettelijke consequenties van burgerlijke ongehoorzaamheid te aanvaarden.⁶

Een belangrijk verschil tussen oppositie en protest is, dat de oppositie zich louter bedient van geïnstitutionaliseerde middelen van meningsuiting en politieke beïnvloeding, terwijl bij een protestactie het zwaartepunt van de activiteit buiten deze institutionele wegen ligt.

Hoe fel oppositie ook moge zijn, zij houdt zich aan omschreven spelregels; zij vormt een constitutioneel element in een politiek systeem en is altijd nog op te vatten als een vorm van samenwerking.

Een protestactie is daarentegen uitdrukkelijke tegenwerking van het overheidsbeleid op één of enkele samenhangende punten. Men overtreedt daarbij vaak wetten en verordeningen om de overheid tot tegenmaatregelen te provoceren om het protest grotere publiciteit te verlenen en om de tegenpartij zichzelf in discrediet te laten brengen. Dit geldt uiteraard in het bijzonder, wanneer de overheid zich laat uitlokken tot het gebruik van geweld, een middel, dat de overheid dan ook met de grootste terughoudendheid moet toepassen. Doet zij dit niet, dan roept zij zelf het beeld op, dat zij zo graag wil vermijden, het beeld van nerveus geworden autoriteiten, beurtelings belachelijk en wreedaardig, die zelf een element gaan vormen, dat de rechtsorde verstoort.

Hierbij verleent dan de geweldloze houding der protesterenden een extra dramatisch reliëf aan hun activiteit. Van dit effect is veelvuldig gebruik gemaakt door politieke leiders als Ghandi, Loethoeli en Martin Luther King.

In samenhang hiermee kan op een tweede verschil tussen oppositie en politiek protest worden gewezen. De oppositie richt zich tegen het totale regeringsbeleid, terwijl het politieke protest gericht is tegen één of enkele onderdelen van het overheidsbeleid. Aldus bezien kan men protestacties opvatten als pressiegroep-activiteit. Ook pressiegroepen richten hun werkzaamheid op één of enkele onderdelen van het overheidsbeleid, zonder het totale gebied van dat beleid te overzien, zonder alle alternatieven te overwegen, zonder de prioriteiten, welke in een totaal beleid moeten worden vastgesteld, in hun overwegingen te betrekken.⁷

⁶ April Carter, die secretaris is geweest van het Direct Action Committee Against Nuclear War, stelt dit probleem aan de orde in een artikel 'Direct Action' in: *Peace News* (pamphlet n.d.).

⁷ In de hier weergegeven opvatting wordt het onderscheid tussen een politieke partij en een pressiegroep in belangrijke mate gezocht in het feit, dat de belangstelling en de activiteit van een politieke partij gericht is op het totale overheidsbeleid en van pressiegroepen op een deel van het overheidsbeleid. Zie voor een adstructie van deze opvatting: L. van der Land, *Het ontstaan van de Pacifistisch*

Studenten, die protesteren tegen een verandering in het studietoelagenbeleid, geven niet aan op welke begrotingsposten moet worden bezuinigd om meer geld aan studietoelagen te kunnen besteden, afgezien van de gebruikelijke goedkope vergelijking met de kosten van een dure straaljager. Protesterenden voelen zich niet geroepen een realistische alternatief aan te bieden voor wat ze verwerpen. Dit wordt wel van een oppositie verwacht, zoals het van politieke partijen, in tegenstelling tot pressiegroepen, ook wordt verwacht. Dit geldt zeker in landen, zoals Engeland, waar de oppositie een werkelijke kans heeft in de nabije toekomst zelf beleid te moeten voeren. Is dat, zoals in Nederland, door de werking van het politieke stelsel niet het geval, dan wordt oppositie voeren een uitermate frustrerende bezigheid, die de tegenwoordig zo hooggeroemde politieke duidelijkheid niet ten goede komt.

Men kan zeer goed de stelling verdedigen, dat in Nederland niet van een werkelijke oppositie gesproken kan worden. Er schuilt overigens in het feit, dat pressie- en protestactiviteit in gebreke blijven realistische oplossingen aan te bieden in de plaats van de maatregelen, die zij verwerpen, geen reden deze hierom te diskwalificeren. Ook het louter uiten van afkeuring of ontevredenheid kan een zinrijke functie vervullen in een politiek systeem en verdient dan de aandacht van de overheid. Alleen te zeggen hoe iets niet moet zonder te zeggen hoe het dan wel moet lijkt onredelijk, maar een redelijk, dus realistisch, beleid moet het goed recht van een aantal onredelijkheden erkennen.⁸

De politieke beweegredenen tot protesteren zijn zo talrijk en verscheiden, dat ik moet volstaan met het aangeven van enkele typen, zonder daarbij volledigheid te ambiëren.

Zoals gezegd richt protestactiviteit zich tegen onderdelen van het overheidsbeleid. Hierbij richt deze zich veelal op bestaande of nieuw ingevoerde regelingen; recente protesten tegen het studietoelagenbeleid, tegen het landbouwschap of tegen het uitnodigen van Portugezen voor een NATO-taptoe zijn daar voorbeelden van.

Het is echter ook mogelijk, dat men zich niet richt tegen iets dat er is, maar dat men iets verlangt, dat er nog niet is; de activiteit van de Amsterdamse provo's voor zover zij zich ten doel stellen van deze stad een 'speelstad' te maken, levert daar een voorbeeld van op. De protest-

Socialistische Partij, Amsterdam, 1962, pp. 126-147; zie voor andere opvattingen op dit punt: A. D. Robinson, *Dutch Organised Agriculture in International Politics, 1945-1960*, The Hague, 1961; V. O. Key, *Politics, Parties and Pressure Groups*, 4th ed., New York, 1958, Ch. 6; D. B. Truman, *The Governmental Process*, New York, 1951, p. 33; S. E. Finer, *Anonymous Empire*, London, 1958, p. 2; J. Meynaud, *Les groupes de pression en France*, Paris, 1958, p. 25.

⁸ Vgl. de passage bij Edm. Burke, waar hij bepleit, dat de politiek wordt aangepast 'not to human reasonings, but to human nature, of which reason is but a part and by no means the greatest part'. Edm. Burke, *Works*, new ed., London, 1803-1827, p. 170.

acties richten zich dan tegen de belemmeringen, die de bestaande rechtsorde daaraan in de weg legt. Hetzelfde geldt voor het tweede aspect van de provo-activiteit: men verzet zich tegen de beperkingen, die met name de algemene politie-verordeningen scheppen, ten aanzien van de protestacties zelf: men protesteert om ongehinderd te mogen protesteren.

Soms protesteert men niet tegen een concrete maatregel of wetswijziging, maar tegen een beleidslijn op een bepaald punt, tegen de Nieuw-Guinea-politiek, tegen de Viet Nam-politiek of tegen de atoombewapening.⁹ De futielste gebeurtenissen, die geïsoleerd beschouwd niemand zouden beroeren, kunnen de aanleiding zijn tot protestacties, omdat er een latent, maar voortdurend activeerbaar verzet bestaat tegen het beleid op dat betreffende punt. Protestactiviteit van deze aard gaat vaak gepaard met een behoefte eigen voorlichting te verschaffen in aanvulling op de berichtgeving van de overheid en van de grote massamedia.

Behalve tegen een bepaalde beleidslijn richt dergelijke protestactiviteit zich tegen de 'conspiracy of silence', gebaseerd op de overtuiging dat de overheid en de belangrijke communicatiemediën samenspannen om de burgers essentiële informatie en argumenten te onthouden, waardoor hun keuzevrijheid in deze zaken illusoir gemaakt wordt.¹⁰

Tenslotte noem ik de variant, waarbij de protestactie gebruikt wordt als een tactisch middel, als een onderdeel van een meeromvattende activiteit, die wel degelijk gericht is op het omverwerpen van de bestaande rechtsorde, een bedoeling welke wij het gebruikelijke protest uitdrukkelijk niet hebben toegeschreven.

Ik wijs er met nadruk op, dat deze schuchtere poging tot een typologie als hypothese moet worden opgevat; zij is geen resultaat van empirisch onderzoek. Deze materie wordt bovendien gecompliceerd, doordat in de praktijk voortdurend mengvormen van de verschillende beweegredenen optreden, mengvormen, die al in de persoon van één protesterende kunnen worden aangetroffen. Men kan dan ook politieke protestacties niet onderscheiden volgens de verschillende beweegredenen, men zou hoogstens kunnen vaststellen dat één element erin overheerst.

Ondanks de accentverschillen in de politieke motivatie van protestacties, kan men bij alle twee gemeenschappelijke kenmerken aantref-

⁹ Voor een analyse van het verzet tegen de atoombewapening zie: L. J. MacFarlane, 'Disobedience and the Bomb', in: *Political Quarterly*, Vol. 37, no. 4, Oct.-Dec. 1966, pp. 366-377.

¹⁰ 'Democracy implies freedom of choice by the public. But the public cannot exercise this freedom if essential facts and arguments are effectively withheld from it. If the Press, radio, television, cinema are in the hands of a biased minority, freedom of choice and hence democracy are illusions.' Michael Randle, 'Non-Violent Obstruction, Essential for a Healthy Society', in: *Peace News*, 19 December 1966. Geciteerd in L. J. MacFarlane, 'Disobedience and the Bomb'.

Het eerste heeft betrekking op het gevoel van politiek zelfvertrouwen bij de deelnemers aan protesten. Deze term uit het politieke gedragsonderzoek, een vertaling van 'the sense of political efficacy', heeft betrekking op de mate, waarin de burger het gevoel heeft invloed op het politieke proces te kunnen uitoefenen.

Wanneer men vragen stelt als: gelooft u, dat regeringsfunctionarissen en volksvertegenwoordigers zich om uw mening bekommeren? Of: meent u, dat de verkiezingsuitslag van grote betekenis is voor de regeringspolitiek? dan kan men zich uit de antwoorden op deze en soortgelijke vragen een beeld vormen over het gevoel van politiek zelfvertrouwen van de ondervraagde.¹¹

Hoewel ik ook op dit punt niet over materiaal uit empirisch onderzoek beschik, aangezien deelnemers aan protestacties op dit punt bij mijn weten nooit zijn onderzocht, waag ik toch de veronderstelling, dat de protesterenden een gering politiek zelfvertrouwen bezitten. Zij bedienen zich van het protest, omdat zij er geen vertrouwen in hebben, dat hun verlangens via de bestaande politieke instituties en met eerbiediging van de rechtsorde voldoende aandacht krijgen, laat staan gerealiseerd zouden kunnen worden. Deze trek vindt men zowel bij de Zeeuwse oestervissers en de boeren van Hollandse Veld, die een zeer concreet en in hun ogen gerechtvaardigd belang verdedigen, als bij sophisticated intellectuelen van de Pugwash-beweging, wier streven op niets minder dan het voortbestaan van de mensheid gericht is.

Een tweede kenmerk, dat misschien niet alle, maar toch wel vele protestacties gemeen hebben, is de overschatting van het persoonlijk element in politiek beleid. Een der eerste doelstellingen van protesteren is: de aandacht trekken. Daartoe wordt het gebruik maken van een persoonlijk element als een deugdelijk middel beschouwd. De ondernemers richtten zich destijds tegen Lieftinck, de tegenstanders van de Amerikaanse Viet Nam-politiek noemen Johnson een moordenaar, de studenten richten zich tegen Diepenhorst, de tegenstanders van de NATO gebruiken de figuren van Speidel of Von Kielmannsegg om hun afkeer tegen dit instituut kracht bij te zetten en de provo's eisen

¹¹ A. Campbell en zijn medewerkers pasten het begrip voor het eerst toe in hun analyse van de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 1952. Zij definieerden toen:

'Sense of political efficacy may be defined as the feeling that individual political action does have, or can have, an impact upon the political process, i.e. that it is worth while to perform one's civic duties. It is the feeling that political and social change is possible, and that the individual citizen can play a part in bringing about this change.'

A. Campbell, G. Gurin and W. E. Miller, *The Voter Decides*, Evanston Ill., 1954, p. 187; zie ook: H. Daudt en J. Stapel, 'Parlement, politiek en kiezer, Verslag van een opinie-onderzoek', in: *Acta Politica*, jrg. I, afl. 1-4, 1965-1966, pp. 64-76.

het aftreden van de burgemeester of van de hoofdcommissaris van politie.

Dit gebruik van persoonlijkheden om zich tegen te richten, moge enige publiciteitswaarde hebben, het doet aan de andere kant afbreuk aan de realiteitswaarde van zulke protesten. Men zet als het ware onbewust een oude en overleefde souveriniteitsgedachte voort, waarin de beslissingsmacht in één punt geconcentreerd wordt gezien. Natuurlijk laten de meeste beleidshandelingen de mogelijkheid van een persoonlijke signatuur van degene die het beleid voert. Maar dit element wordt snel overschat.

Wie de protocollen van de Neurenbergse processen doorleest, wordt meer getroffen door het complexe en onpersoonlijke karakter van vele, ook zeer belangrijke, beleidsbeslissingen van het nazi-regime dan door de persoonlijke signatuur van Hitler daarin. Dit geldt *a fortiori* wanneer, zoals in ons land, de machtsuitoefening over een groot aantal organen is verdeeld. Het gaat namelijk niet om de vraag of een bepaalde beleidsfiguur formeel verantwoordelijk is voor een bepaalde beslissing en ook niet om de vraag of hij zich persoonlijk onvoorwaardelijk achter deze beslissing stelt, maar om de vraag of een politiek mogelijk andere beleidsfiguur een geheel andere beslissing zou hebben genomen.

Protesterende zouden naar mijn mening hun activiteit effectiever kunnen maken door dit stukje politieke vervangingswaardetheorie te accepteren.

Wanneer ik een poging doe om het politieke protest te evalueren met inachtneming van hetgeen hiervoor is gezegd over de effectiviteit van politieke besluiten en de stabiliteit van een politiek stelsel, dan wil ik mij beperken tot die politieke systemen, waarin volksinvloed en pluralisme niet worden vermeden, maar nagestreefd. Op drie gronden wil ik de stelling verdedigen, dat het politieke protest tegen deze achtergrond als een constructief element moet worden gewaardeerd; en dat niet ondanks, maar omdat het zich niet van de gebruikelijke institutionele kanalen bedient.

In de eerste plaats schept het politieke protest een uitlaatmogelijkheid voor kritiek, die verhindert, dat er een cumulatie van onlustgevoelens plaatsvindt, die kan leiden tot het optreden van monsterverbonden van ontevreden, die niets meer gemeen hebben dan hun collectieve agressiviteit tegen het bestaande stelsel.

In de tweede plaats verschaft een protestactie te bevoegder plaatse inlichtingen omtrent wat er aan relevante reacties op het overheidsbeleid in de bevolking leeft. Het merendeel der burgers heeft het gevoel, dat de sociale veranderingen, die voortvloeien uit de ontwikkeling van de techniek, de groei van de bevolking en van de economie, en uit de ontwikkeling van de internationale verhoudingen, op de wijze van natuurverschijnselen over hen heen komen. De overheid staat voor de taak deze ontwikkelingen te waarderen en te manipuleren, stimulerend

of remmend, accenten verleggend, corrigerend en coördinerend. Bij deze activiteit is elke informatie omtrent de reacties van burgers, ook wanneer dit kleine groepen zijn, waardevol en de aandacht waard. Naar mensen die de moeite nemen zich aaneen te sluiten, spandoeken te schilderen, de straat op te gaan en de wet te overtreden, moet met belangstelling worden geluisterd. De gezagsdragers ondermijnen de effectiviteit van hun eigen besluiten, als ze deze uitingen als irrelevant negeren. Men kan dit argument niet weerleggen door erop te wijzen, dat de bestaande instellingen, inclusief de pers, voldoende in staat zijn deze informatie op te vangen en door te geven. Men dient hierbij te bedenken, dat de politieke instellingen geschapen zijn, in stand gehouden en bemand worden door de 'establishment'. Zij kunnen — en zij doen dat in Nederland in het algemeen zeker — in alle oprechtheid streven naar wettigheid en billijkheid, maar zij zijn niet in maatschappelijk en politiek opzicht onbevangingen.

Toen in het voorjaar van 1966 een aantal Nederlanders per advertentie protesteerde tegen een aantal rechterlijke uitspraken, was dit vermoede tekort aan onbevangingen in het geding.¹² Men schept een misverstand door dit protest af te wijzen met een beroep op de onbetwistbare integriteit van de Nederlandse rechter. Het ging hierbij zeker niet om corruptie en ook niet om klassejustitie, al is deze moeilijk hanteerbare term toen wel gevallen. Het ging om de bevangenen van de rechter en het openbaar ministerie, waar het de uitlegging van het begrip gezagshandhaving betrof. Deze bevangenen kwam in menig requisitoir en in menige strafmotivering tot uiting, vooral bij de toepassing van het leerstuk van de generale preventie.

In de derde plaats schept het politieke protest een mogelijkheid tot gedifferentieerd politiek gedrag door het informele karakter ervan en door de gerichtheid op één of enkele strijdpunten. Wat moet ik bij voorbeeld doen, wanneer de politieke partij, waarvan ik lid ben, een standpunt ten aanzien van Viet Nam heeft, dat regelrecht tegen mijn overtuiging ingaat, terwijl ik mij op een groot aantal andere belangrijke punten volledig achter deze partij kan stellen? Ik kan dan de volgende keer niet op deze partij stemmen of zelfs voor deze partij bedanken als lid. Maar dan negeer ik noodgedwongen alle punten waarmee ik het

¹² De tekst van deze advertentie, ondertekend door ca 1200 Nederlanders, verscheen voor het eerst in Het Vrije Volk van zaterdagavond 18 juni 1966. Deze tekst begon met de woorden: 'Wij zijn beledigd in ons rechtsgevoel'. Daarna volgen een aantal voorbeelden van het optreden van het openbaar ministerie en de rechterlijke macht, die deze belediging van het rechtsgevoel hebben veroorzaakt. De tekst eindigt met de woorden: 'Wij verlangen van alle politiefunctionarissen, burgemeesters, gemeenteraadsleden, officieren van justitie, rechters, kamerleden, de regering, en alle overige gezagsdragers: doe al het mogelijke om rede en billijkheid in onze rechtsbedeling te herstellen. Die rede en billijkheid zijn nu zoek.'

eens ben en bovendien breng ik niet duidelijk tot uiting op welk punt ik mij van deze partij distancieer. Het politieke protest biedt dan de gelegenheid mij zeer uitdrukkelijk uit te spreken op één punt zonder dat mijn overige loyaliteiten in het geding komen. Het maakt mijn politieke uitingsmogelijkheid gedifferentieerder.

De conclusie uit de drie bovenstaande argumenten is, dat in het algemeen aan het politieke protest zo weinig mogelijk belemmeringen in de weg moeten worden gelegd.

Aangezien protesteren inhoudt, dat men publiekelijk uiting aan iets geeft, valt protestvrijheid in belangrijke mate samen met demonstratievrijheid; ik verwijs voor dit onderwerp naar de tekst van het op de Amsterdamse Universiteitsdag van 29 oktober 1966 uitgesproken college van prof. Belinfante.¹³ Met de hierin voorgestelde verandering van de wetgeving met betrekking tot de demonstratievrijheid, die overeenstemt met hetgeen de fractievoorzitter van de Partij van de Arbeid in de Amsterdamse gemeenteraad heeft voorgesteld¹⁴, kan ik, op één punt na, instemmen. De grote verdienste van het betoog van Belinfante berust hierin, dat hij poogt het onduidelijke begrip 'openbare orde' een zodanige concrete inhoud te geven, dat de toelaatbaarheid van demonstratie daaraan kan worden getoetst.

Met een aantal elementen van Belinfantes 'openbare orde' kan men zich gemakkelijk verenigen: de afwikkeling van de verkeersstroom, het toebrengen van lichamelijk letsel en het beschadigen van andermans goederen. Het element waartegen mijn bezwaar zich richt is: demonstraties zouden zich niet mogen richten tegen de democratische vrijheden. Hierbij wordt geen definitie gegeven van het begrip 'democratische vrijheid', noch van 'democratie'. Uit de context is duidelijk, dat de term 'democratie' hier niet wordt gebruikt in de betekenis die er tegenwoordig, bij voorbeeld door Schumpeter¹⁵ en zijn navolgers, aan wordt gehecht en die betrekking heeft op de wijze van besluitvorming in een politieke gemeenschap. Het gaat hier om een veel vager samenstel van ideologische noties, waarbij de mensenrechten een centrale plaats innemen. Dit betekent, dat opnieuw een voor velerlei uitlegging vatbare maatstaf wordt geïntroduceerd, die in de plaats kan treden van de oude, onbruikbaar bevonden 'openbare orde'. Er kan zich bij voorbeeld heel gemakkelijk de vraag voordoen of men, impliciet, demonstreert tegen de democratische vrijheden, wanneer men demonstreert tegen belangrijke aspecten van de bestaande rechtsorde. Kortom: de

¹³ A. D. Belinfante, *Vrijheid van demonstratie*, Serie 'Bestuurskundige Bouwstenen', Alphen aan den Rijn, 1966.

¹⁴ zie: Voorstel van het raadslid drs. Ed. van Thijn tot wijziging van de Algemene Politieverordening, op 7 oktober 1966, in: *Gemeentebled*, 1966, afd. I, volgnr. 818.

¹⁵ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, 1942 II, Part IV; Lane Davis, 'The Cost of Realism, Contemporary Restatements of Democracy', in: *The Western Political Quarterly*, Vol. XVII, no. 1, March 1964.

zittende gezagsdragers kunnen met deze toetssteen leuzen ontoelaatbaar verklaren, omdat deze hun niet aanstaan.

Het voor de tweede wereldoorlog reeds door prof. Van den Bergh verdedigde standpunt, dat de democratie iets van haar tolerantie mag prijs geven en militant moet worden, wanneer zij werkelijk bedreigd wordt, lijkt mij zeer verdedigbaar, maar het gaat toch te ver elk meedragen van anti-democratische leuzen als werkelijk gevaar voor de democratie uit te leggen.¹⁶ En bovendien: is deze beperking van demonstratievrijheid wel nodig? Het lijkt mij, dat de bestaande wetgeving voldoende waarborgen biedt tegen bij voorbeeld anti-semietische leuzen, die belediging van een volksgroep voorstellen, of tegen belediging of opruiing. Het voorstel van Belinfante schaft de preventieve censuur op leuzen af en verschuift de controle, uiteraard in repressieve zin, naar de rechter; het verschuift de verantwoordelijkheid voor demonstraties van de burgemeester naar de burger zelf. In deze gedachtengang hoort de clausulering met betrekking tot de democratische vrijheden niet thuis.

¹⁶ G. van den Bergh, *De democratische staat en de niet-democratische partijen*, Amsterdam, 1936.